

Türkçede Ettirgen Yapılar

Yazar

Sıdıka Dursun

ISBN: 978-605-2233-02-3

1. Baskı

Şubat, 2018 / Ankara

100 Adet

Grafiker®

Yayınları

Yayın No: 267

Web: grafikeryayin.com

**Kapak, Sayfa Tasarımı,
Baskı ve Cilt**

Grafiker®

Grafik-Ofset Matbaacılık Reklamcılık
Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.

1. Cadde 1396. Sokak No: 6

06520 (Oğuzlar Mahallesi)

Balgat-ANKARA

Tel : 0 312. 284 16 39 Pbx

Faks : 0 312. 284 37 27

E-mail : grafiker@grafiker.com.tr

Web : grafiker.com.tr

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	7
KISALTMALAR.....	9
GİRİŞ.....	11

1. BÖLÜM

TEMEL KAVRAM VE KURAMLAR

1.1. ÜRETİCİ DÖNÜŞÜMSSEL DİLBİLGİSİ.....	17
1.1.1. Yönetim ve Bağlama Kuramı.....	17
1.2. İŞLEVSEL DİLBİLGİSİ.....	19

2. BÖLÜM

DİLBİLİMSEL TİPOLOJİ VE ETTİRGENLİK

2.1. DİL EVRENSELLİKLERİ VE ETTİRGENLİK.....	21
2.1.1. Dil Evrensellikleri.....	21
2.1.2. Tipoloji ve Evrensellikler.....	21
2.1.3. İşlevsel Tipoloji.....	22
2.2. ETTİRGEN YAPILARIN TİPOLOJİSİ.....	22
2.3. NEDENSELLİK VE ETTİRGENLİK AYRIMI.....	25
2.3.1. Nedensellik Kuramları.....	28
2.3.1.1. Bağımlılık Temelli Kuramlar.....	28
2.3.1.2. Üretim Temelli Kuramlar.....	29
2.4. ETTİRGEN / BAŞLAMALI EYLEM ÇİFTLERİ.....	30

3. BÖLÜM

TÜRKÇEDE ETTİRGEN YAPILAR İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR

3.1. TÜRKOLOJİDE ETTİRGENLİK.....	45
3.1.1. Terim Sözlüklerindeki Ettirgen Tanımları.....	45
3.1.1.1. Ettirgen Çatı Tanımları.....	45
3.1.1.2. Ettirgen Eylem Tanımları.....	46
3.1.2. Dilbilgisi Kitaplarında Ettirgenlik.....	47

3.2. EŞZAMANLI YAKLAŞIMLAR	49
3.2.1. Lisansüstü Tezlerinde Ettirgenlik.....	49
3.2.2. Bağımsız Çalışmalarda Ettirgenlik.....	50
3.3. ARTZAMANLI YAKLAŞIMLAR	55
3.3.1. Türkiye’de Yapılan Lisansüstü Tezleri.....	55
3.3.2. Türkiye Dışında Yapılan Lisansüstü Tezleri.....	55
3.3.3. Bağımsız Çalışmalar.....	56
3.4. TÜRKÇEDE ETTİRGEN YAPILAR	57
3.4.1. Ettirgenlik Parametreleri.....	57
3.4.1.1. Biçimsel Parametreler.....	61
3.4.1.1.1. Biçimbilimsel (Morphological) Ettirgenlik.....	61
3.4.1.1.1.1. Ettirgen Biçimbirimleri.....	61
3.4.1.1.1.2. Artzamanlı Yaklaşım.....	68
3.4.1.1.2. Sözdizimsel (Analytic) Ettirgenlik.....	68
3.4.1.1.2.1. sağlamak.....	70
3.4.1.1.2.2. neden olmak / sebep olmak / yol açmak.....	71
3.4.1.1.2.3. zorunda bırakmak / mecbur bırakmak.....	72
3.4.1.1.2.4. Ettiremeyen Yüklemler.....	72
3.4.1.1.3. Sözlüksel (Lexical) Ettirgenlik.....	74
3.4.1.1.3.1. Ayrı Biçimlenenler.....	75
3.4.1.1.3.2. Atomik Eylemler.....	76
3.4.1.1.3.3. Durum Değişimine Yol Açan Kök Eylemler.....	77
3.4.1.2. Üretkenlik Ölçütü.....	79
3.4.1.2.1. Üretkenlik Nedir?.....	79
3.4.1.2.1.1. Üretkenlik ve Sıklık.....	80
3.4.1.2.2. Türkçede Ettirgen Yapıların Üretkenlik Dereceleri.....	81
3.4.1.2.3. Ettirgen Biçimbirimlerinin Üretkenlik Dereceleri.....	83
3.4.1.3. Anlambilimsel Ölçütler.....	85
3.4.1.3.1. Ettirenin Kontrol Derecesi.....	87
3.4.1.3.2. Dolaylılık Ölçeği.....	88
3.4.1.3.3. Dolaylılık.....	89
3.4.1.3.3.1. Buyurma.....	90

3.4.1.3.3.2. Sağlama.....	91
3.4.1.3.3.3. İzin Verme.....	92
3.4.1.3.3.4. Zorlama / Zorunda Bırakma.....	92
3.4.1.3.3.5. Neden Olma.....	92
3.4.1.3.3.6. Hizmet Alma.....	93
3.4.1.3.4. Doğrudanlık.....	93
3.4.1.3.4.1. Yardım Etme.....	94
3.4.1.3.4.2. Eşlik Etme.....	94
3.4.1.3.4.3. Fiziksel Müdahalede Bulunma.....	94
3.4.1.3.4.4. İhmal / Engel Olamama.....	95
3.5. ÜRETİCİ DÖNÜŞÜMSSEL DİLBİLGİSİ VE TÜRKÇEDE ETTİRGENLİK.....	95
3.5.1. Basit mi, Birleşik mi?.....	95
3.5.1.1. Eylem Yükselmesi.....	96
3.6. ÜRETİCİ ANLAMBİLİM VE TÜRKÇEDE ETTİRGENLİK.....	99
3.7. KILINIŞ.....	100
3.7.1. Ettirgenlik – Kılınış İlişkisi.....	101
3.8. GÖRÜNÜŞ / SÖZLÜKSEL GÖRÜNÜŞ.....	103
3.9. GEÇİŞLİLİK / GEÇİŞSİZLİK.....	104

4. BÖLÜM

ETTİRGEN YAPILARIN ALANLARARASI İLİŞKİLERİ

4.1. SESBİLİM VE BİÇİMBİLİM ETKİLEŞİMİ.....	107
4.2. BİÇİMBİLİM VE ANLAMBİLİM ETKİLEŞİMİ.....	108
4.2.1. Ettirgen Biçimbirimlerinin Eklenme Sürecini Etkileyen Anlambilimsel Kısıtlamalar.....	108
4.2.2. Türetim / Çekim.....	113
4.2.3. Ettirgen / Oldurgan.....	117
4.2.4. Ettirgen Biçimbiriminin Pekiştirme İşlevi.....	123
4.2.5. Olumsuz Ettirgen.....	127
4.3. SÖZLÜKBİLİM VE ETTİRGENLİK.....	128
4.3.1. Sözlükselleşme.....	128
4.3.2. Sözlükbirim Olarak Ettirgen Çatılı Eylemler.....	129

4.4. BİÇİMSEL SÖZDİZİM AÇISINDAN ETTİRGENLİK	130
4.4.1. Üye Yapısı.....	131
4.4.2. Rol Yapısı.....	135

5. BÖLÜM

ÇATI

5.1. ÇATI KAVRAMI VE ÇATI DEĞİŞTİRİMİ	139
5.2. ÇATI BİRLEŞMELERİ VE SINIRLILIKLAR	142
5.2.1. Ettirgen Biçimbirimlerinin Diğer Çatı Biçimbirimleriyle Kullanılması ve Sınırlılıklar.....	142
5.2.1.1. Ettirgen + (Ettirgen) + Edilgen.....	142
5.2.1.2. Ettirgen + Dönüslü.....	142
5.2.1.3. Ettirgen + İşteş.....	143
5.2.1.4. Edilgen + Ettirgen.....	143
5.2.1.5. Dönüslü + Ettirgen.....	144
5.2.1.6. İşteş + Ettirgen.....	146
5.2.1.7. İşteş + Ettirgen + Edilgen.....	147

6 SONUÇ VE ÖNERİLER	149
----------------------------------	-----

TERİM LİSTESİ	161
TÜRKÇE – İNGİLİZCE TERİM LİSTESİ	161
İNGİLİZCE – TÜRKÇE TERİM LİSTESİ	168

KAYNAKLAR	175
------------------------	-----

ÖN SÖZ

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı'nda 2017 yılında tamamlanmış olan *Türkçede Ettirgen Yapılar* adlı doktora tezinin gözden geçirilmiş ve kitaplaştırılmış biçimi olan bu çalışmada ettirgenlik, çatıyı da kapsayan ancak çatıyla sınırlı olmayan anlambilimsel bir kategori olarak ele alınmıştır. Ettirgenliğin bir neden-sonuç ilişkisi olması nedeniyle, kimi zaman *nedensellik* ifadelerinin *ettirgen* olarak yorumlandığı tespit edilmiş ve bu iki kavram arasındaki farklara değinilmiştir. *Nedensellik* tartışmalarının temelleri felsefe tartışmalarına dayandığı için, felsefeden başlayarak edimbilim, anlambilim, biçimbilim, sözdizimi, sesbilim gibi alanları da kapsayan çok yönlü bir bakış açısı geliştirilmiş, ettirgenliğin tüm bu alanlardaki etkileşimleri incelenmiştir.

Ettirgenliği işlevsel bir yaklaşımla ele alan bu çalışmada yalnızca biçime odaklanan yaklaşımlardan farklı olarak, işlevden biçime, biçimden işleve uzanan bir inceleme yöntemi uygulanmıştır. Bu yöntemle ettirgen biçimlerin her zaman aynı işlev için kullanılmadığı, ettirgenlik işlevinin de her zaman aynı biçimlerle ifade edilmediği gerçeğine ulaşılmıştır. Ettirgenliğin, yalnızca bir eklenme ya da geçişlilik arttırma süreci olmadığı savunulan bu kitapta biçimsel ve işlevsel tipolojinin ettirgenlik parametrelerine ayrı ayrı yer verilmiştir. Ettirgenlik, biçimsel tipolojiye göre; *sözdizimsel*, *biçimbilimsel* ve *sözlüksel ettirgenlik* olarak sınıflandırılmış; işlevsel tipolojiye göre de anlambilimsel ölçütler ve *üretkenlik* ölçütüne göre değerlendirilmiştir. Bu çalışmada ettirgen biçimbirimleri de anlambilimsel özelliklerine ve üretkenliklerine göre değerlendirilerek, ilk kez sesbilimsel ölçütlerle sınırlı kalmayan bir sınıflandırma yapılmıştır. Bu sınıflandırma sayesinde, ettirgen eylemlerin sözlükte hangi ölçütlere göre yer alması gerektiğine dair öneriler sunulmuştur.

Üretici Dönüşümsel Dilbilgisi kuramının da gerektirdiği gibi, bu çalışmada derlem kullanılmamıştır. Bunun yerine, ettirgenliğin bağlama göre nasıl biçimlendiğini gözlemleyebilmek ve Çağdaş Türkiye Türkçesinin eğilimlerini belirleyebilmek için, *anlıkoluşumları* sunan Google arama motorundan yararlanılmıştır. Böylece, dilbilgisi kitaplarında yer almayan kullanımlarla karşılaşmıştır. Bu kullanım-

lar, *-DXr* biçimbiriminin dolaylı ettirgenlik bildirdiğini ve gerektiğinde diğer biçimlerle nöbetleşebileceğini göstermiştir. Çalışmada çatı kavramına, konuşucunun bakış açısını yansıtan bir ifade biçimi olarak yaklaşmış, çatı değiştirimi süreçleri de buna göre değerlendirilmiştir. Ettirgenleşme süreçlerini inceleyen çalışmalardaki çözümleme hatalarına yer verilmiş, sürecin kurallarına göre inceleme yönteminin nasıl olması gerektiği üzerinde durulmuştur.

Bu çalışmanın ve akademik hayatımın tüm olumlu yönlerini kendisine borçlu olduğum, bana her zaman ilgi, sabır ve anlayışla yaklaşan, tezime inanan, düşüncelerimi önemseyen ve tezimin bu kitaba dönüşmesi konusunda beni cesaretlendiren, benim için danışmandan çok daha fazlası olan değerli hocam Prof. Dr. Emine Yılmaz'a; bu çalışmayı en başından beri yakından takip eden, değerli öneri, eleştiri, soru ve görüşleriyle tezime yön veren ve beni hep destekleyen değerli hocalarım Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın ve Prof. Dr. Hülya Kasapoğlu Çengel'e; tezimi titizlikle okuyup değerlendirerek, yorum ve önerileriyle tezimin bu kitaba dönüşmesine katkıda bulunan değerli hocalarım Prof. Dr. Leyla Karahan, Prof. Dr. Nesrin Bayraktar Erten, Doç. Dr. Binnur Erdağı Doğuer'e en içten teşekkürlerimi sunarım.

Kendisiyle çalışma isteğimi kabul edip, Rice Üniversitesi'ne davet ederek beni işlevsel tipolojiyle tanıştıran; bilgi ve deneyimlerini, henüz yayınlanmamış yazılarını benimle cömertçe paylaşan, beni önerileriyle yönlendirip tüm içtenliği ve konukseverliğiyle ağırlayan Profesör Masayoshi Shibatani'ye; beni doktora derslerine kabul ederek dilbilimi yakından izlememi sağlayan Prof. Dr. Engin Uzun'a; tezimin daha en başında, tüm cömertliğiyle kaynaklarını benimle paylaşarak ufkumu genişleten değerli hocam Doç. Dr. Mevlüt Erdem'e ve sorularıma zaman ayıran, örneklerimi danıştığım, yardıma ihtiyacım olduğunda varlığına güvendiğim sevgili dostlarım Meltem Can, Pınar Sel, Mikail Cengiz, Işıl Aydın Özkan, Aslı Aytaç ve Pınar Karataş'a teşekkürü bir borç bilirim.

Her konuda olduğu gibi, bu kitabın ortaya çıkmasında da tüm emek ve çabalarıyla sonsuz desteğim olan annem Nezaket Kurtoğlu, babam Yıldırım Kurtoğlu, ablam Elçin Büyüknisal ve kardeşim Gülçin Gösterici'ye; tüm ilgi, anlayış ve destekleri için Dursun ailesine ve son olarak, bana konforlu bir çalışma ortamı sunmak için elinden geleni yapan moral ve motivasyon kaynağım, fedakar eşim Erhan Dursun'a çok teşekkür ederim.